

¡Aquestes pel·lícules són genials!

Helena Bonet Rosado

Directora del Museu de Prehistòria de València

Fer una exposició sobre la prehistòria en el cine suposava, quan es va plantejar fa un parell d'anys, un projecte tan apassionant com ho eren les pel·lícules mateixes, alhora que un gran repte en ser la primera vegada que, en un museu i a Espanya, s'abordava el cine de temàtica prehistòrica des de la perspectiva de la investigació arqueològica. La iniciativa de l'exposició sorgeix quan les comissàries, Paula Jardón i Clara Pérez, comenten la seua experiència en l'assessorament arqueològic de la pel·lícula de Jean-Jacques Annaud *Sa Majestat Minor* (2007). Van estar, junt amb altres arqueòlegs col·laboradors, en el rodatge del film a Alacant, compartint amb l'equip de la pel·lícula una experiència inoblidable, treballant en tallers experimentals sobre la talla del sílex i el poliment de la pedra, la manufactura d'esfris d'os, l'assaonament de pells, el teixit, la terrisseria o la mòlta de cereals. Finalitzat el rodatge, se'ls planteja la possibilitat d'adquirir gran part del vestuari, adorns, accessoris i efectes originals de la pel·lícula. Un bagatge esplèndid i únic que ens porta a pensar en la possibilitat de fer una exposició sobre cine de temàtica arqueològica o prehistòrica, ja que l'ambientació del film se situa en els albars de la civilització, en un horitzó imprecís entre els temps neolítics i calcolítics de l'àrea mediterrània, cap a l'any 3.000 aC. Naturalment, el projecte expositiu pretenia anar més enllà. No es limitaria a una sola pel·lícula, sinó que tractaria d'abastar la temàtica de la prehistòria al llarg de la història del cine, reflexionant sobre la forma en què es recrea i es documenta la Prehistòria en el cine o sobre quines són les imatges i els missatges que les pel·lícules han transmés a la societat sobre els albars de la humanitat. En suma, es tractava d'examinar quina ha sigut l'aportació del cine i el seu univers de ficció a la imatge de les societats prehistòriques.

Si bé hi ha una àmplia filmografia sobre cine històric, amb la pretensió de recrear escenaris i formes de vida que van ser reals, la Prehistòria s'ha triat en menor grau precisament per no tindre versemblança històrica, per tractar-se d'èpoques de les quals resulta difícil recrear el paisatge i aproximar-se als seus protagonistes, al seu hàbitat i a les seues formes de vida. Perdudes en el temps i en l'espai, les epopeies que narren les pel·lícules ambientades en les èpoques prehistòriques s'aproximen en la seua gran majoria al cine fantàstic i de ficció, o bé a les comèdies i paròdies. Només en les últimes dècades,

L'interés d'alguns directors per documentar-se i assessorar-se per especialistes en arqueologia prehistòrica, ens ha permès gaudir de llargmetratges que aconseguen una reconstrucció més fidedigna del que va ser la humanitat paleolítica o neolítica, al si de la qual bé va poder discórrer la trama imaginada. En aquest sentit, l'exposició «Prehistòria i Cinema» pretén donar a conèixer a un públic no especialitzat les produccions audiovisuals que s'han realitzat sobre un dels períodes de la història de la humanitat menys representats en el cine, al mateix temps que proposa una reflexió sobre la dualitat del coneixement i de la imatge de la Prehistòria que tenim en l'actualitat.

A pesar de ser una temàtica poc recurrent en el cine, s'hi han arreplegat més de huitanta films (vegeu el llistat annex) des del primer del 1905 *Prehistoric peeps* (Cecil Hepworth, 1905), fins al més recent *Ao, le dernier néandertal* (Jacques Malaterre, 2010). No obstant això, tant per a l'exposició com per al catàleg, la nostra atenció s'ha centrat en les pel·lícules més emblemàtiques o de major èxit de públic, és a dir, en aquelles que podem considerar fites en la història del cine i, per extensió, en la memòria col·lectiva. Queden fora d'aquesta mostra els documentals de divulgació científica i les pel·lícules d'animació infantil per pertànyer a gèneres cinematogràfics amb característiques pròpies i amb una producció tan extensa que requeririen d'un estudi específic. No per això, però, volem llevar importància a les nombroses sèries documentals que ens il·lustren sobre els orígens de la humanitat ni a aquells dibuixos animats, com *Els Picapedra* d'Hanna-Barbera (1957) o la sèrie animada de televisió francesa *Il était une fois* (1979), que van delectar els xiquets en les dècades dels anys seixanta a huitanta del segle passat.

L'exposició «Prehistòria i Cinema» s'estructura en quatre espais que donen compte de com s'ha construït el nostre imaginari col·lectiu sobre la Prehistòria a través del cine d'aquest gènere. El primer àmbit tracta de la representació de les idees, amb la projecció de la pel·lícula *The first circus* (Dawley i Sarg, 1921) sobre la paret d'una cova, fent referència al mite de la caverna de Plató. El recorregut continua a través d'una àmplia mostra de cartells de cine, llibres i material cinematogràfic que il·lustren la gran varietat de gèneres i tractaments que el cine de ficció ha dedicat a la Prehistòria. El tercer àmbit recrea una sala de cine per a assistir a la projecció d'un audiovisual que presenta els tòpics més generalitzats sobre la prehistòria incorporats al cine, com ara: la violència, l'amor i el sexe o la lluita amb animals feroços. En l'últim àmbit es mostren les diferents parts que configuren una producció cinematogràfica: localitzacions, decorats, càsting, vestuari, maquillatge, *atrezzo* o música, recolzant-se, en gran part, en la documentació, les imatges i els materials originals de la pel·lícula *Sa Majestat Minor*.

Com és habitual en les exposicions del Museu de Prehistòria, aquesta mostra es complementa amb el present catàleg que arreplega set contribucions d'especialistes reconeguts en diferents camps de l'arqueologia prehistòrica, la cinematografia o la sociologia, que aborden alguns dels aspectes més destacats i debatuts de les pel·lícules ambientades en la Prehistòria, com la relació entre el coneixement científic i la ficció, la representació de la naturalesa humana i de la seua evolució, els paisatges i les faunes dels temps quaternaris, el tractament de la dona, la importància de les bandes sonores o els orígens del cine de ficció prehistòrica. Finalitza el llibre amb una entrevista a Jean-Jacques Annaud, realitzada amb motiu d'aquesta exposició, en la qual comparteix amb nosaltres experiències i reflexions entorn de la seua llarga i variada filmografia.

I *Tarzan i el seu fill (Tarzan finds a son!, Richard Thorpe, 1939)*

¿QUÈ ENS HA APORTAT LA CONFLUÈNCIA CINE-PREHISTÒRIA?

És inqüestionable la importància que va tindre la gran pantalla per a les generacions que vam nèixer a mitjan segle xx. Vam veure tantes d'aquelles pel·lícules plenes de fantasies i d'ideals romàntics, on l'heroi, la dama, el perill i l'aventura ens transportaven a mons fantàstics, que bé podem afirmar que el cel·luloide va forjar els somnis, les il·lusions i els mites d'aquelles generacions. El cine era, i és, plaer, entreteniment, fàbrica de sensacions, i, per a molts de nosaltres, les seues sales i pantalles van ser la finestra des de la qual aguarar l'exterior. «Pel·lícules d'indis i vaquers, de romans, d'amor, de guerra, de por o espanyoles», així és com classificàvem les pel·lícules que es projectaven en els cines de barri o en les terrasses d'estiu. Pel·lícules tolerades per a menors, censurades, bones, roïnes, roïníssimes, en blanc i negre, en «technicolor» i fins i tot en «cinemascope». Pel·lícules que devoràvem en les vesprades del diumenge, junt amb muntanyes de pipes, en llargues sessions de dos, tres i fins a quatre títols, en aquells enormes cines tots ells hui desapareguts. Als xiquets els agradaven les «pel·lis» de guerra i de por i a les xiquetes les d'amor, però a tots, absolutament a tots, ens agradaven les d'«aventures». *Tarzan i el seu fill (Tarzan finds a son, Richard Thorpe, 1939)* **I**, *Les mines del Rei Salomó (King Solomon's mines, Compton Bennett y Andrew Marton, 1950)*, *Viatge al centre de la Terra (Journey to the center of the Earth, Henry Levin, 1959)*, *Cleopatra (Cleopatra, Joseph L. Mankiewicz, 1963)* o *Hatari (Hatari!, Howard*

2 *Los Picapedra. El mapa misterioso.* Películas. Hanna-Barbera Tomo XXII. Colección jovial. Ediciones Recreativas, S.A. (E.R.S.A.) © Hanna-Barbera Productions, INC. 1973

Charlie Chaplin (1914) o *Les tres edats* de Buster Keaton (1923), en pel·lícules de 8 o súper 8, aconseguides en cases de lloguer, com la botiga El Fonógrafo que freqüentava amb els meus pares i que va estar oberta al carrer de Quart de València fins a mitjan anys setanta.

Als Estats Units i en alguns països d'Europa, s'havien estrenat prou pel·lícules sobre temàtica prehistòrica però a Espanya coneixíem la prehistòria quasi exclusivament a través dels còmics, com les historietes d'*Hug el troglodita* (Jorge Gasset Rubio) en el *Tío Vivo* (Dibujantes Españoles Reunidos), o els dibuixos ja esmentats d'*Els Picapedra* **2** que ens van descobrir una enginyosa i divertida Edat de Pedra sense cap pretensió de realitat. Caldria esperar a final dels anys seixanta perquè el gran públic contemplara per primera vegada en la pantalla, a través d'una gran producció nord-americana, un film ambientat en la Prehistòria: *Fa un milió d'anys* de Don Chaffey (1966). En aquella època de censura franquista, els jòvens no oblidarien la presència espectacular de Raquel Welch en biquini de pells que, junt amb Ursula Andress eixint de l'aigua amb una peça igual blanca en *James Bond contra el doctor No* (*Dr.No*, Terence Young, 1962), es van convertir en les *sex symbol* femenines dels anys seixanta. No va ser únicament la seua protagonista allò que va fer inoblidable *Fa un milió d'anys*, sinó el fet que, per a frustració del món acadèmic, allò que quedaria gravat en l'imaginari col·lectiu de diverses

3 2001: una odissea de l'espai (2001: a space odyssey, Stanley Kubrick, 1968)

generacions d'espectadors era una infinitat de barbaritats històriques i mediambientals i uns escenaris i conductes mancats de la mínima veracitat. El cert és que, arran d'aquesta pel·lícula, van proliferar en la dècada dels setanta les pel·lícules de dones prehistòriques tallades pel mateix patró. Però cap no aconseguiria l'èxit de *Fa un milió d'anys* i, si alguna d'elles es va estrenar a Espanya, va passar sense cap ressò.

En aquells anys el contrapunt que podríem dir «intel·lectual» a aquestes pel·lícules va ser *2001: una odissea de l'espai* d'Stanley Kubrick (1968), l'escena inicial de la qual, els simis descobrint i tocant el llis monòlit i llançant un os a l'aire l'ascensió del qual seguim amb alèntim, va motivar moltes vesprades de profunds debats entre els estudiants, sense que arribàrem a posar-nos d'acord sobre quin era el missatge que ens volia transmetre el gran Kubrick: sens dubte, la pel·lícula s'iniciava recordant-nos que l'útil, la ferramenta va ser una de les coses que ens va fer humans 3. No obstant això, l'atenció de la majoria dels cinespectadors seguia atrapada per les imatges de feroços dinosaures i humans lluitant per la supervivència, tal com havien mostrat totes les pel·lícules des dels inicis del cine mut fins als anys huitanta. Fins i tot la comèdia *Cavernícola* de Carl Gottlieb (1981), al nostre entendre una de les millors paròdies sobre les pel·lícules d'ambientació prehistòrica realitzades en les dècades precedents, va despertar interès, quasi exclusivament, per ser el seu protagonista el *beatle* Ringo Starr. En tot cas, no va tindre l'èxit ni de fet resisteix la comparació amb altres comèdies ambientades en època romana, com *Golfus de Roma* de Richard Lester (1966), *La vida de Brian* de Monty Phyton (1979) o *History of the world: Part I* de Mel Brooks (1981).

Quan s'estrenà, el 1982, la pel·lícula *La recerca del foc* de J.J. Annaud, aquesta ens va captivar. I no sols a arqueòlegs i historiadors, sinó també al gran públic, sobretot l'uropeu molt més exigent amb el cine històric que altres. Per primera vegada s'hi conjugava rigor històric i l'assessorament científic amb la narració d'una història que podíem compartir i sentir, uns exteriors magnífics i les dosis adequades d'aventura, acció i suspens, a més de tocs d'humor. Ja res no serà igual. Una nova imatge de la humanitat en els temps prehistòrics entrava en el cine per la porta gran.

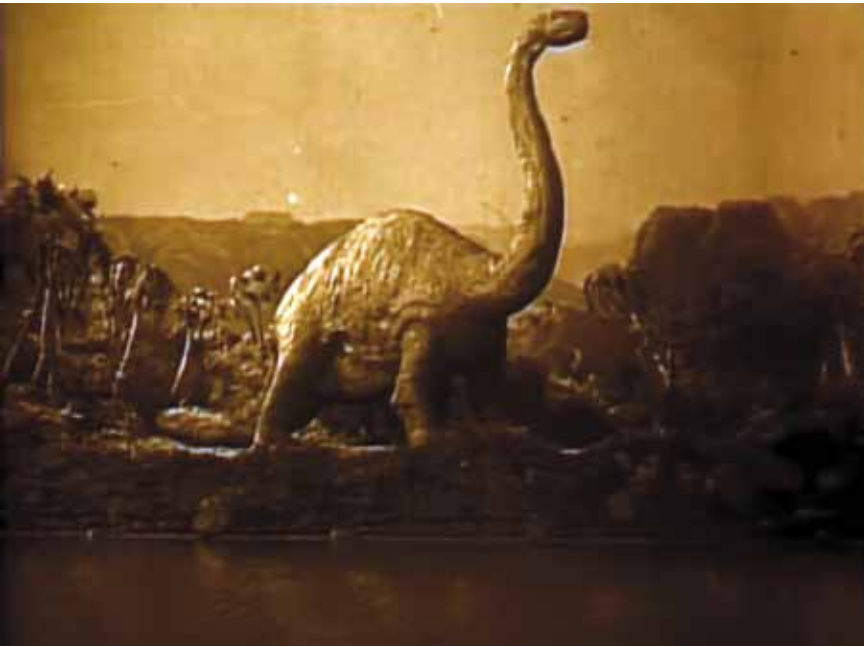

Seguint els passos de *La recerca del foc*, s'han estrenat un bon nombre de pel·lícules fins als nostres dies, però, desgraciadament, ja les hem vistes amb mentalitat d'arqueòloga i mirada adulta, lluny de la innocència i la màgia de la infància. En aquestes últimes dècades es tendeix a abandonar aquell primer tipus de pel·lícules que remetia a una paròdia dels temps prehistòrics, a excepció d'alguna incursió poc afortunada com ara *Any u* d'Harold Ramis (2009), per a tractar de fer un cine de ficció prehistòrica ja rigorosament documentat. Per comentar només la producció més recent, aquest seria el cas d'*Ao, le dernier néandertal* de Jacques Malaterre (2010); observem que ara, en pretendre narrar històries que resulten creïbles en la mesura que s'ajusten als coneixements de l'arqueologia prehistòrica, les pel·lícules es van semblant cada vegada més als documentals de divulgació científica. La preocupació per no caure en «errors prehistòrics» sembla que s'anteposa a l'originalitat del guió i el ritme de la trama. Contrapunt d'aquest cine europeu que invita l'espectador a aprendre i a reflexionar sobre l'evolució i la diversitat dels comportaments humans, el cine nord-americà ens continuarà sorprenent amb pel·lícules fantàstiques i irrealistes, com *10.000 BC* de Roland Emmerich (2008), el desplegament de recursos i d'efectes especials de la qual té com a únic objectiu l'entreteniment del públic.

REFLEXIONS SOBRE IMAGINARI, PREHISTÒRIA I MUSEUS

La preparació de l'exposició «Prehistòria i Cinema» ens ha donat l'ocasió de gaudir de verdaderes joies cinematogràfiques que, com la majoria d'arqueòlegs, desconeixiem perquè no van gaudir del privilegi dels grans cartells que anunciaven les «estrenes». En tractar-se de cine de ficció o d'evasió, aquestes produccions solen permetre's més llicències que les referides a uns altres períodes històrics abusant de qualsevol classe de tòpic, amb *superwomen* prehistòriques, homes-llop/neandertals, éssers monstruosos i dinosaures, que protagonitzen les aventures més diverses. Moltes les he trobades genials, algunes perquè em recorden la infància, moltes pels seus excessos i idees, per submergir-nos en mons misteriosos i fantàstics, unes poques per ser obres mestres del cine mut o clàssic, i altres per la seua originalitat, sobre la qual s'han inspirat moltes pel·lícules posteriors.

Sens dubte, la sorpresa més positiva han sigut les filmacions del cine mut que han deixat imatges i escenes inoblidables: recordem Buster Keaton en *Les tres edats* (1923), vestit de troglodita, calçat amb les enormes plantofes de pells, atalaiant l'horitzó damunt del cap del brontosau, o el duel d'esgrima amb garrots amb les seues capes de pells; l'inigualable Charlot, etern enamorat, vestit d'home de les cavernes sense abandonar el seu bastó i el seu bolet en el curtmetratge *His prehistoric past* (1914). Però especialment entranyables, i molt menys coneguts, són els curts de W. O'Brien, *The dinosaur and the missing link* (1915), *Prehistory poultry* (1916) o *R.F.D. 10000 BC* (1916), realitzats amb ninos d'animació de fang o plastilina. D'aquest últim curt cal destacar personatges i seqüències que clarament van inspirar els dibuixos animats d'*Els Picapedra*, com el carter (futur Pere) que reparteix el correu en un cotxe de pedra arrossegat per un dinosaure. Òbviament, res no hi ha ací de prehistòric. També ha sigut interessant descobrir les nombroses versions que s'han fet al llarg de dècades sobre «mons oblidats», basades en la novel·la d'A. Conan Doyle, i comprovar com continua sent *El món perdut* de Harry Hoyt i Willis O'Brien (1925) sens dubte la millor de totes elles ⁴. Faran falta més de setanta anys perquè es projec-

4 El món perdut (*The lost world*, Harry O. Hoyt, 1925)

riques que ens transmeten algunes d'aquestes pel·lícules, de les quals destacarem dues característiques. En primer lloc, l'elecció d'un escenari «prehistòric» es considera ben sovint com el més apropiat per a la paròdia, en la qual allò prehistòric simplement afegeix una disfressa. És el cas d'un nombrós grup de pel·lícules en què trobem des de creacions notables, com les clàssiques esmentades anteriorment, fins a les comèdies italianes dels anys setanta que acaben inclinant-se del costat histrionicogrotesc. Si bé, entre elles cabria destacar *Grunt* (1983) d'Andy Luotto, que ens submergeix en un divertit món «hippy prehistòric» amb personatges surrealistes disfressats amb bolquers, d'abella maia o de bruixot hipnotitzador amb xanques de *drag queen*, per no parlar de les enginyoses escenes sobre el descobriment del bumerang, el ball de claqué amb unes improvisades sabates de pedra o el descobriment de la cocaïna amb les roselles, per a acabar en un espectacular número musical en una cova-discotequera.

En aquest apartat, tal vegada la pel·lícula més difícil d'encasellar seria *Sa Majestat Minor* de J.J. Annaud (2007), ambientada a mig camí entre la prehistòria i la història, en una illa de l'Egeu durant el neolític. Es tracta d'un relat irònic sobre el poder, amb una història on es mescla mitologia i fantasia contada amb un humor irreverent i provocador que ens recorda en diverses seqüències el *Satyricon* (1969) de Federico Fellini.

I en segon lloc, una altra característica és com una part d'aquestes pel·lícules s'aproxima al món prehistòric a través de la imatge que Occident tenia sobre les societats tradicionals, les llavors anomenades «primitives actuals». La connexió entre Prehistòria i «primitivisme» es dona en la majoria de les pel·lícules, però, tal vegada, on millor es veu reflectida és en pel·lícules com *Fa un milió d'anys* de Hal Roach (1939) i en *Prehistoric women* (1950) de Gregg C. Tallas. L'encant d'ambdues resideix en la seua semblança amb les pel·lícules de Tarzan, l'heroi «salvatge» més gran de la història del cel·luloide. Els directors van utilitzar l'èxit d'aquesta saga d'aventures dels anys quaranta i cinquanta del segle xx, ambientada en la selva africana, per a adaptar-lo a la prehistòria. Així, en *Prehistoric women*

te un *remake* que estiga a la seua altura, *Parc juràssic* (1993) d'Steven Spielberg.

No oblidem que les imatges de les societats prehistòriques que ens brinden les pel·lícules són el fruit de la creació de directors i guionistes. I com a tal creació, el cine és capaç de mostrar-nos mons imaginaris mai abans vistos però possibles o no, igual que la literatura ens va delectar amb Jules Verne. Per això, la seua aportació és molt important ja que contribueix a modelar les imatges que poblaran la ment dels espectadors i, en el cas que ara ens ocupa, les formes i perfils del passat.

D'ací la importància de reflexionar sobre la imatge de les societats prehistò-

viuen en cabanyes en els arbres, usen lianes i lluiten contra panteres. L'home, com a descobridor i amo del foc, és a dir, del poder, es converteix en el dominador, primer de les feres i després de les dones. És l'etern enfrontament de l'heroi i el monstre (llegiu també fera), de l'home enfront de la naturalesa salvatge, d'allò que coneix enfront d'allò que desconeix (llegiu també l'altre, el diferent), que trobem en totes les iconografies i llegendes des de la Prehistòria fins als nostres dies. I així en les pel·lícules de ficció prehistòrica, l'home *sapiens* s'enfronta al monstre, a l'altre, que habita en una naturalesa salvatge i inhòspita i la imatge de la qual pot variar des de dinosaures i neandertals fins a les dones mateixes.

La reflexió final ens encamina de nou al mite de la caverna per a preguntar-nos sobre el paper del museu en la transmissió de la imatge de la humanitat prehistòrica en tant que el museu custodia les restes d'aquelles societats i les estudia, projectant la seua «ombra» sobre la paret del fons de la cova. Veure com hi ha tractat i transmés el cine la imatge dels homes i les dones de la prehistòria i com la societat ha assimilat aquest missatge, al llarg de cent anys, ens porta a la realitat del museu i de la història de la investigació. El nostre compromís amb la societat és múltiple, perquè, a més de portar una labor investigadora i patrimonial, som conscients de ser un centre educatiu pel qual passen a l'any milers de visitants, la majoria escolars, als quals per mitjà del llenguatge expositiu de plafons i audiovisuals, dels tallers didàctics, de les recreacions i teatralitzacions històriques i dels objectes mateixos, els estem transmetent no sols informació històrica, sinó també la nostra pròpia lectura. En aquest sentit, un tractament correcte del paisatge, de la fauna i del comportament dels grups humans que van habitar les nostres terres durant la prehistòria és fonamental. Al museu li correspon, doncs, trencar amb tòpics i estereotips, separar ficció de realitat. Esperem que aquesta exposició i aquest llibre hi contribuïsquen.

THE END